

ÅTERUPPFOSTRAN OCH OCKUPATION

Av Dr. rer. pol. OTTO FRIEDLAENDER, Stockholm

TILL de mest oroande frågor, som de senaste åren ställt oss inför, hör denna: hur var det möjligt, att det ur en kulturnation som det tyska folket kunde framgå så många förbrytare, vilka på sitt samvete har de fruktansvärdaste ogärningar, som den moderna historien känner? Många har gjort besvarandet av denna fråga lätt för sig och förklarat händelserna som en följd av en särskild, historiskt betingad egenart hos det tyska folket. Genom att deklassera det tyska folket till ett förbrytarfolk har de emellertid själva fallit offer för rasfördomarna. Redan under kriget protesterades det mot denna inställning. Den är en oberättigad generalisering, »den farliga pluralen». Om man alltså tar avstånd från metoden att fälla kategoriska domar över alla medlemmar av ett visst folk och att ge pseudohistoriska belägg för dessa domar, såsom Vansittart, Emil Ludwig och andra har gjort, torde man dock icke kunna bestrida, att människor, som sedan århundraden tillbaka levat tillsammans som ett folk, på grund av gemensam naturlig omgivning, sin likartade härkomstshistoria, och den andliga tradition, som lever vidare i språk, seder, lagar och institutioner, utsätts för en påverkan som resulterar i ett typiskt sätt att förhålla sig, alltså i viss mån en folkkaraktär. Men denna folkkaraktär är föränderlig, och just dess politiska och socialt iakttagbara drag är starkt situationsbundna; man kan därför inte säga, att reaktionssättet hos människor tillhörande ett visst folk, inbördes och gentemot andra människogrupper, i alla tider är det samma. Den som vill bedriva folkpedagogik, eller siktar till en omfostran, måste tänka på att de situationsbundna kännetecknen på en folkkaraktär kan ändras endast om den situation, i vilken människorna lever, ändras. I fallet Tyskland innebär detta, att dess tradition av undersåteuppfostran och inre ofrihet måste

brytas, emedan den lett fram till herrefolkmentalitetens tvångskompensation.

Insiktsfulla iakttagare inom Förenta Nationerna gjorde redan under kriget upp välgenomtänkta och måttfulla planer för verksamheten i det ockuperade Tyskland. Den amerikanska uppfostringsoptimismen kom dem visserligen att ta något för lättvindigt på problemen och förbise de reala svårigheter, som ställde sig i vägen för att förverkliga de mest välmentade planer. Därtill kommer, att hela omfostringstanken är och förblir dilettantisk i den mån den endast uppfattas som ett skolproblem. Hur viktigt det än må vara med nya läroböcker och andra undervisningsmetoder, räcker dessa dock inte till att lösa problemet i dess helhet, framförallt inte om det är främmande läromästare och främmande föreställningar som stått fadder till dem. Ett folks uppfostran måste vara självuppfostran. De bästa förutsättningarna att lyckas har den, om den föregås av en ärlig inre förvandling och om uppfostringsmiljön förmår vidareutveckla alla goda ansatser. Just i detta avseende erbjuder emellertid en militär ockupation stora svårigheter, ty folkpedagogiskt sett är ockupationen en tvångsuppfostran. Den är det trots de kanske bästa avsikter hos enskilda personer och myndigheter bland ockupanterna; den måste vara det till följd av sitt väsen, sin mekanism och sina uppgifter.

Resultatet av det tyska nederlaget överraskade t. o. m. seg-rarna själva. Att den totalitära statens sammanbrott skulle visa sig lika totalt som själva det militära sammanbrottet hade man knappast kunnat vänta sig. Vida kretsar inom det tyska folket var efter denna väldiga historiska bakläxa utan tvivel villiga att lära om, och alla muntliga och skriftliga rapporter stämmer överens på den punkten: bortsett från de fanatiska nazistanhängarna fanns inom hela folket en levande önskan att beträda andra och demokratiska vägar. Därvid var många visserligen nog naiva att tro, att en demokratisk läpparnas bekännelse var tillräcklig för att de under en ny regering åter skulle bli erkända som likaberättigade. Illgärningarna i koncentrationslägren och i de ockuperade områdena hade en avsevärd del av folket faktiskt inte haft någon vetskap om, och en mycket stor del av folket var inte heller medveten om någon aktiv skuld. T. o. m. bland krigsdeltagarna fanns det många som — bortsett från de övergrepp som begås av varje soldatesk — inte ådragit sig någon personlig skuld. Andra åter förträngde gärna obehagliga och skuldmedvetna minnen, och från motsidan gjorde man tyvärr detta lättare för dem

än man hade bort göra. Talar segrarna om den tyska terrorn i de ockuperade områdena, pekar dessa tyskar på bombardemangen av tyska städer, vid vilka ofta viktiga industrimål med hänsyn till sin framtida betydelse blev skonade, medan i bostadskvarteren t. ex. i Dresden och Hamburg skräckslagna människomassor träffades av fosforgranaterna och rusade omkring som levande facklor på gatorna. Talar segrarna om svältransonerna i Belsen, pekar tyskar på de nuvarande livsmedelsransonerna i Tyskland, som hotar att låta barn såväl som vuxna täras bort och bli till svaga skelettmänniskor. Talar segrarna om slavarbetarna och om Hitlers folkfördrivningar, erinrar tyskar om de 8—10 miljoner människor, som efter förlust av hem och gods irrar omkring på den förhärjade tyska marken, sedan många under tvångstransporterna dukat under för hunger och köld. De hänvisar också till, att miljontals unga, arbetsdugliga människor ännu hålls kvar i främmande land som tvångsarbetande krigsfångar och att de ofta vänder hem österifrån i ett sorgligt avtärt tillstånd. Att allt detta är följderna av den nationalsocialistiska våldspolitiken, att fördrivningen från öster endast är svaret på liknande aktioner från de tyska ockupationsmyndigheternas sida, att nöden i Vitryssland och i Ukraina var större än den nu är i det förhärjade Tyskland, att även de tyska krigsfångarna har fått lida av att bristen på fartygstonnage fördröjt hemtransporterna, allt detta är förnuftsargument, som inte gör stort intryck på de hungriga magarna, de längtande hjärtana, de förstörda nerverna. Hur skulle det då kunna uppstå någon äkta ångerkänsla och någon inre förvandling?

Desto viktigare skulle det ha varit att energiskt sätta i gång med den tyska återuppbyggnaden, som folket längtar efter. Men inte heller detta var tyvärr möjligt. Den ömsesidiga misstänksamheten och de divergerande politiska målsättningarna har förhindrat varje verkligt samarbete mellan de allierade och har därmed även gjort det omöjligt att skapa en enhetlig ockupationsauktoritet. Tyskland har inte bara sönderslitits i fyra eller fem ockupationszoner; det finns i dag ett östligt och ett västligt Tyskland, i vilka olika sociala grundsatser, olika styrelsemetoder och olika undervisningsmetoder tillämpas. Hur skall man kunna omfostra ett folks ungdom, om den redan från tidigaste barndomen länkas in i skilda tankevärldar? I öster är ryskan det första och viktigaste främmande språket i skolorna, i väster är det engelska. Båda delarna kan under nuvarande förhållanden lända ungdomen

till stor nytta, men det gynnar uppkomsten av ett inre främlingskap mellan folkets olika delar. Och på liknande sätt förhåller det sig inte bara inom skolsystemet utan på hela uppfostrans område. I öster finns det redan ett slags ny statlig ungdomsorganisation, som upprättats under det s. k. enhetspartiets inflytande. I väster söker man med alla medel stödja de konfessionella tendenserna, som just i Tyskland, där protestantismen i största utsträckning underkastade sig den nazistiska överheten, tyvärr inte sammanfaller med en sund längtan efter religiös och sedlig förnyelse.

För ungdomens fostran hade framförallt amerikanerna, vilka också genom idrottsevenemang och barnfester sökte knyta kontakter med ungdomen, gjort upp ett program, vilket framlades i Berlin den 13 augusti och som byggde på förhoppningen om stabilitet inom den tyska fredshushållningen, statlig enhet och självaktning hos det tyska folket. Det vilade på så sunda grundsatser som ömsesidig tolerans mellan människor och folk, respekt för den enskildes värdighet, medborgarnas självansvar och självverksamhet samt strävan efter vetenskaplig sanning och social rättvisa, alltså på respekten för de mänskliga fri- och rättigheterna.

Men ännu har det inte blivit så mycket av allt detta. Visserligen är den tyska ungdomen, särskilt den under 25-årsåldern, ofta mycket bättre än sitt rykte. Den är tidigt desillusionerad, mistrogen gentemot alla gamla partier och dogmer, stundom även labil och cynisk, men dock i det stora hela mindre förgiftad av nazismen än man skulle kunna tro. Det beror på att den gjorde sina första betydelsefulla politiska erfarenheter vid en tidpunkt, då nazistregimen redan lät alla sina skuggsidor, från den militära tvångsuppfostran, undertryckandet av åsiktsfriheten och den personliga rörelsefriheten till det alltmera negativt upplevda kriget, framträda med all tydlighet. Visst söker man hjälpa ungdomen. Man hjälper ju också barnen med livsmedelsaktioner och söker ta hand om de allra mest beklagansvärda bland dem, de tyska »beszpresornij», de föräldralösa kringirrande och kriminaliserade unga, som håller till bland ruinerna och stryker omkring på landsvägarna och i närheten av järnvägsstationerna, där svartabörshandeln florerar. Men varje hjälp är där som en droppe i havet.

Ett uppfostringsresultat kan nås genom förebilder, genom urval, genom medveten skolning och vanebildning samt genom en miljö, där bestämda sociala beteendemönster utvecklas som naturliga följdforeteelser. Var är förebilderna? Ur den tyska historien och traditionen kan förebilder, som passar in på nuvarande situation,

svårligen hämtas. Ännu större är i det nutida Tyskland, på några få lysande undantag när, bristen på levande förebilder. Det ligger i öppen dag att ockupationsmakternas soldater, särskilt de unga rekryterna, som i det förhärjade landet lättare än under ordnade förhållanden frestas till att ge sig hän åt primitiva soldateskutsvävningar, inte kan tjäna som förebilder. Även de i vissa fall synnerligen väl skolade och uppriktigt välmenande representanterna för ockupationsmaktens civila och militära myndigheter kan endast utöva en begränsad påverkan. De kan, därför att de kommit till landet som främlingar och segrare, inte inverka med den omedelbarhet, som är den oundgängliga förutsättningen för varje uppfostran genom en mänsklig förebild. Lika litet kan man tala om någon sund urvalsprocess, ty hela denazifieringspolitiken lider antingen av godtycklighet eller av överdriven schematisering. Godtycklig är den, då t. ex. i östzonen den, som skaffat sig en kommunistisk medlemsbok, plötsligt inte längre skall anses som nazist; godtycklig är den likaledes, när man i den engelska zonen sätter in fackmän, som man behöver för återuppbyggnaden, i viktiga ekonomiska och sociala positioner, fastän de ingalunda har något klanderfritt förflutet. Godtycklig är den även, när i den franska zonen personliga sympatier kan föranleda oberättigad protektion. Schematisk är den, när man i den amerikanska zonen sätter upp ett frågeformulär med 132 frågor, liksom en triumfbåge över den principtrogna denazifieringen. Genom denna triumfbåge marscherar nämligen alltför ofta människor, som aldrig tillhört någon nazistorganisation men om vilka var och en som känner dem kan intyga, att de i verkligheten varit värre nazisttyper än många stackars medlöpare. Man måste medge, att ingenting är svårare än att dela upp människor efter deras verkliga övertygelse, ty uttrycken för denna övertygelse undandrar sig alltför mycket varje rubricering. De är inte gripbara och kan inte bevisas. I varje fall har denazifieringen i Tyskland i otaliga fall lett till ömsesidigt angiveri, stundom på grund av ärlig förbittring men ibland även av vinstbegär eller karriärhunger, och allt detta är även för de rättvisaste utländska bedömare, ja, t. o. m. för de inhemska undersökningskommittéerna synnerligen svårgenomskådligt. Urvalsförfarandet gynnar naturligtvis de äldre, mindre komprometterade årgångarna, det skjuter ofta fram de tidigare tvångspensionerade, däribland emellertid även sådana som redan är kroppsligt försvagade eller själsligt resignerade. Det gynnar också anpassningsdugliga naturer i den

mellersta generationen, vilka inte alltid är de mest värdefulla och karaktärsfasta. Den missgynnar däremot den yngre generationen, helt enkelt därför att för denna är allt statt i växling och förvandling, icke blott hemort, skolformer och yrke utan även utkristalliseringen av en egen värdemåttstock ur de många motsägelsefulla upplevelserna. Ungdomen har inte haft tillfälle att ge några bevis på pålitlighet. För omskolningen av de unga fattas dessutom lämpliga lärarkrafter, undervisningsmaterial, ja även beprövade uppfostringsprinciper. Just den sistnämnda bristen gör sig nästan starkare märkbar vid de högre skolorna och framförallt vid universiteten än vid folkskolorna. Professorerna är, i den mån de inte har avskedats, i många fall fyllda av en blott illa dold motståndanda, och när till och med en så aktningsvärd man som historikern Friedrich Meinecke i en nyligen utgiven broschyr skriver om den preussiska militarismen, »från vilken det tyska folket nu torde bli tvunget att avstå», kan man dra föga lyckliga slutsatser ur denna olyckliga formulering. Endast några få, som t. ex. professorerna Karl Jaspers och Gustaf Radbruch, Alfred Weber, Ebbinghaus och Werner Kraus visar, att de inte bara håller den tyska vetenskapens goda frihetstradition upprätt utan att de också vet, att en högskolelärares uppgift i dag inte bara får vara fackvetenskaplig utan också måste vara folkuppfostrande. Men vilken verkan måste det inte ha på de studerande, när man t. ex. till t. f. rektor för Berlins universitet och till medlem av Akademie der Wissenschaften utnämner en kommunistisk docent, som först för några månader sedan erhållit professorstiteln. Man utplånar inte partiorättvisorna på det vetenskapliga området genom att begå nya. Självfallet skulle det å andra sidan i tider som dessa inte höra till en sund folkpedagogik, om man åter öppnade katedrarna för de åsiktsriktningar, vilkas skadlighet världen så dyrt har måst betala. Att här finna den riktiga vägen är svårt, men liksom vid besättandet av nyckelställningarna i press, film, radio och på alla andra områden av folkbildning och folkuppfostran är det möjligt endast om man efter den store pedagogen Comenius' exempel »leder människorna med förståelse» men varken av missriktad bekvämlighet låter dem hållas som de vill eller underkastar dem totalitär dressyr. Den riktiga vägen kan man finna endast om de uppbyggnadsvilliga krafterna inom folket självt dras fram till val, till kontroll och till självstyrelse, om alltså demokratin blir mer än ett slagord, vilket alltför snabbt kan nötas ut och därför i dagens Tyskland ofta redan förses med tilläggsattribut

som »sann» och »äkta» demokrati eller, som i östzonen, kallas för »ett nytt slags demokrati», varmed man menar en ovanifrån och utifrån ledd, alltså helt odemokratisk »demokrati».

Ställd inför bristfälligheten hos alla konstlade uppfostringsmedel i det nutida Tyskland inser man att endast ett enda medel återstår, och detta medel, det viktigaste av alla för det tyska folkets »omfostran» och inre omvandling är en förändring av den sociala miljön. Någon dylik förändring har dock hittills icke skett — om icke i fortsatt negativ riktning. Om en verkligt effektiv nyuppbyggnad kan man inte tala, så länge ännu inte en tredjedel av industrin är i verksamhet, så länge mycket förs bort men inte en gång det nödvändigaste ifråga om råvaror och halvfabrikat förs in i landet, så länge järnvägarna är enkelspåriga i öster och tågen i väster överfulla, utan belysning och med urgammal vagnmateriel, skramlar genom landet, så länge handelsbarriärer spärrar zon från zon och så länge svältransonerna driver människorna från sina helt eller delvis oeldade ruinbostäder ut på svarta börsen — ty där vittrar den ekonomiska moralens grundsatser och där skadas arbetsmoralen svårt, därför att människan, antingen hon är arbetare, student, handlande eller vetenskapsman, måste ägna hälften av sin tid åt att genom tvivelaktiga bytesaffärer eller genom jakten efter olika för existensen nödvändiga småsaker skaffa sig ett knappt livsuppehälle.

Tre ting fordras alltså vid begynnelsen av varje omfostran i Tyskland: *Bröd, arbete och hopp*. Brödet är otillräckligt. Arbetet likaså. Och var spirar hoppet? Nya sociala motsättningar har uppstått, de gamla spelar för närvarande inte längre någon roll. Den allt överskuggande motsättningen är, som alltid i hungertider, den mellan stad och land. Men därtill kommer motsättningen mellan dem, som ännu har något och dem, som har förlorat allt, alltså t. ex. mellan å ena sidan husägarna i större och mindre städer och å andra sidan flyktingarna från öster, som irrar omkring eller bor i mörka bunkers, mellan de gamla invånarna på landsbygden och de nyinflyttade. Att många kvinnor fullt offentligt säljer sin gunst för ett par cigaretter, att hårdhet, brutalitet och egoism bland de besegrade ofta sammanfaller med godtycklig tygellöshet hos segrarna och förlänar bilden av dagens Tyskland några av dess mest deprimerande drag är allmänt känt. Okänt är bara, på vad sätt det ur denna stora hopplöshet skall kunna växa fram förhoppningar, som är något annat än en framsuggerad skenoptimism. Vad det gäller är att skapa förutsättningarna

för bröd, arbete och hopp. De heter i dag: tillräcklig livsmedels-tillförsel och tillräckliga varukrediter, säkerställandet av ett enhetligt tyskt näringsliv, igångsättandet av industrin inklusive exportmöjligheter för denna. De heter vidare: fastställande av de tyska gränserna utan att nya taggar drivs in i befolkningens hjärtan och framförallt beviljandet av en verklig inrepolitisk suveränitet, vilken kan uppnås endast om ockupationen bortsett från det militärt nödvändiga i största möjliga grad överlåter sin apparat åt civila tjänstemän. Att vinna krig är en sak, att vinna människor är en helt annan. Det sistnämnda är en civilisationsprocess.

Den som hyser bekymmer för Europas framtid, och inte vill att det skall uppstå ett dödligt tomrum mitt i hjärtat av kontinenten, måste besinna att frågan om Tysklands omfostran inte är en fråga om skickliga läromästare utan om tillräckliga livsmöjligheter. Endast en människa, som vet att hon kan leva, kan också hoppas. Endast där det finns äkta hopp finns det äkta tro, och endast där skymtar en framtid, som kan tillåta ockupationen att en dag med framgång avsluta sin uppgift.